

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

20 juli 1966

51e jaargang, no. 2551

verschijnt wekelijks

Agrarische revolutie

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.



COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

<i>Drs. A. de Wit:</i>	
Agrarische revolutie	743
<i>F. J. Biallosterski:</i>	
Efficiency in de rijksdienst ..	744
<i>Drs. H. C. M. Grosveld:</i>	
„Zuid-Limburg” wacht een krachtproef	746
<i>Drs. L. B. M. Mennes:</i>	
De E.E.G. van 1966-1970 ..	751
<i>C. P. A. Bakker:</i>	
Liberalisatie in de volkshuis- vesting: de verlossing van het noorden!	753
Boekbesprekingen:	
Drs. J. W. Vet: Economisch calculeren (<i>bespr. door Prof. Dr. R. Slot</i>)	754
Frits Baade: De wedloop naar het jaar 2000 (<i>bespr. door Prof. Dr. H. Linnemann</i>)	755
H. L. van der Laan: The Sierra Leone Diamonds (<i>bespr. door Drs. J. D. Visser</i>)	756
<i>Drs. A. Woudhuizen:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt ...	757

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

ONZE eeuwenoude agrarische bedrijfstak bevindt zich in een verre van benijdenswaardige positie. Onder invloed van de economische groei en de technische ontwikkeling zijn in de Nederlandse landbouw diep ingrijpende structurele veranderingen bezig zich te voltrekken, veranderingen die tal van beleidsproblemen oproepen en van de agrarische bevolking een grote mate van aanpassing vergen. Grondig wetenschappelijk onderzoek en goede voorlichting zullen de best begaanbare wegen moeten zoeken en aanwijzen naar een betere toekomst voor onze agrariërs. Gelukkig wordt op dit gebied veel gedaan. Op twee belangrijke publikaties willen wij hier wijzen.

Onder de titel *Landbouw en platteland in een stroomversnelling*¹⁾ publiceerden Dr. A. Maris en Drs. R. Rijnveld, beiden verbonden aan het Landbouw-Economisch Instituut, een bundel opstellen waarin de belangrijkste structurele vraagstukken in de landbouw en op het platteland worden besproken. Van de 22 paragrafen die het boek telt, zijn er 13 gebaseerd op eerder verschenen artikelen en 9 speciaal geschreven om een voldoende afgerond en actueel overzicht te verkrijgen. Een ieder die landbouw en platteland ter harte gaan, raden wij aan dit boek te lezen: het stelt in staat onze kennis te verrijken en ons inzicht in het zo gecompliceerde landbouwvraagstuk te verdiepen.

Een niet minder belangwekkende publikatie is *De Nederlandse landbouw in een groeiende economie*²⁾. Ook dit boek is samengesteld door medewerkers van het Landbouw-Economisch Instituut; het verscheen ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het L.-E.I. Veel van de problematiek die in het eerder genoemde boek aan de orde werd gesteld, komt men uiteraard in dit jubileumboek weer tegen. Volgens het „Woord vooraf” zijn in deze studie verschillende doeleinden tegelijkertijd nagestreefd: inzicht geven in de naoorlogse economische ontwikkeling van de landbouw; visies geven met betrekking tot de mogelijke en wenselijke ontwikkelingen; blijk geven van samenwerking tussen de onderzoekers van het Instituut.

Ook bij het beoordelen van het resultaat van dit streven menen wij hoge maatstaven te mogen aanleggen. Immers, voor de samenstellers is het bestuderen van landbouwvraagstukken dagelijks werk. Behalve over een grote research-ervaring beschikken zij over veel statistisch materiaal en zijn zij ook anderszins goed gedocumenteerd. Het door de gezamenlijke inspanning van de verschillende afdelingen van het L.-E.I. tot stand gekomen jubileumboek heeft alleszins aan onze verwachtingen beantwoord. Het geeft een uitnemend overzicht van de ontwikkelingen van de Nederlandse land- en tuinbouw in de naoorlogse periode, vooral sinds 1953. De uitspraken over in de naaste toekomst te verwachten mogelijkheden en moeilijkheden zijn terecht zeer voorzichtig geformuleerd en, zoals wetenschappelijk vereist, met de grootst mogelijke objectiviteit gedaan. Jammer is het dat de schrijvers zich grote beperkingen in de analyse en, vooral, in de prognose hebben moeten opleggen in verband met de maximale omvang die het werk mocht krijgen. Toch hebben zij kans gezien de lezers die zich inzicht willen verschaffen in de aard en consequenties van de aan de gang zijnde agrarische revolutie, veel te bieden, en dit niet alleen kwalitatief maar ook kwantitatief, dank zij de grote bladspiegel van het boek en hun geserreerde stijl.

Het is niet de bedoeling, al is de verleiding groot, hier een en ander uit de rijke inhoud van beide boeken door te geven. Mogelijk zou het ons daarbij vergaan als de hongerige ezel die, staande tussen twee geurige hooischelven, niet wist te kiezen uit de rijkdom aan hapjes. Wie trek heeft, taste zelf toe.

d.w.

¹⁾ Dr. A. Maris en Drs. R. Rijnveld: *Landbouw en platteland in een stroomversnelling*, De Erven F. Bohn N.V., Haarlem 1963, 194 blz., f. 6,90.

²⁾ Landbouw-Economisch Instituut: *De Nederlandse landbouw in een groeiende economie*, 's-Gravenhage 1965, 137 blz., f. 9,50.

Het lijkt gewenst de efficiency in de rijksdienst te bekijken tegen de reële achtergrond van veelal overbelaste topambtenaren met, in de lagere en middelbare rangen, grote aantallen personeel dat regelmatig overwerk verricht. Ten einde een discussie op gang te brengen, worden vragen gesteld naar de aard van de ministeriële verantwoordelijkheid, de mate van eenheid en de efficiencygraad van de rijksdienst. De mogelijkheid wordt geopend Minister en Secretaris-Generaal zich regelmatig tegenover het parlement (gedacht wordt aan de komende Algemene Begrotings Commissie) te verantwoorden voor zover het de departementale efficiency betreft. Hoewel de efficiencygraad in de rijksdienst geenszins lager ligt dan bij de grote bedrijven, ontstaan vraagstukken van bijzondere aard door de moeilijk meetbare prestaties van bestuursambtenaren en het veelal ontbreken van de kostenmaatstaf. Het rendement is zo zeer lastig na te gaan. De reeds in de rijksdienst geïntroduceerde vijfjarenplanning zal, naar te verwachten valt, bijdragen tot een toenemende bewustwording van de gang van zaken en een betere afweging van prioriteiten.

Efficiency in de rijksdienst

PARADOXAAL steekt de luidruchtige oordeelsvorming van degenen die niet — zoals men zegt — door kennis van zaken op dit gebied worden gehinderd, af bij de zwijgzaamheid van de mandarijnen van Plein en Binnenhof¹⁾. In Parlement, televisie en pers kent men slechts Ministers. De vooraanstaande hoofdamttenaren — „the men who actually make the machine run”²⁾ — mogen in de Europese en Haagse vergaderzalen beslissingen van grote draagwijdte voorbereiden, naar buiten toe zijn zij zonder naam, zonder gezicht en zonder stem.

De efficiency in de rijksdienst komt zo meer te liggen op het vlak van geheime bange vermoedens dan van een openbaar, nuchter en deskundig gesprek. Zulks geheel naar de stelregel van Max Weber: bureaucratie is een vorm van bestuur waar, in tegenstelling tot eventuele discussies over beleid, openbare discussie van de beheerstechnieken vrijwel niet plaatsvindt.

Dit artikel bedoelt een aanloop te zijn tot een meer publieke behandeling van enkele vragen die men niet uit de weg mag gaan.

Wat komt er terecht van de ministeriële verantwoordelijkheid?

IN ons staatsbestel mag de ministeriële verantwoordelijkheid niet zozeer een mythe worden genoemd als wel een in feite steeds toenemende last. De wens naar vermeerdering van welvaart en welzijn van een zich uitbreidende bevolking van een klein land met toenemende internationale afspraken en verplichtingen, dwingt politici en ambtenaren tot beslissingen, die na jaren nog zullen doorwerken en een uiterst complexe voorbereiding vragen. Dikwijls ook dragen deze beslissingen in hoge mate een technisch karakter, hetgeen de besluitvaardigheid van sommige bewindslieden en topambtenaren niet ten goede komt.

Toch wordt door de onderlinge verwevenheid van tal van

¹⁾ Met notabele uitzonderingen als Prof. Dr. W. Drees Jr., laatstelijk in *E.-S.B.* van 8 juni: „De financiële zwarte zes”.

²⁾ Citaat uit: „Running the show”, *The Observer*, 5 september 1965; *ibid.* „The efficiency of British government probably depends at least as much on this anonymous band of civil servants as on the politicians. The increasing complexity of government means that the doctrine of ministerial responsibility is becoming a myth”.

vraagstukken die in de Ministerraad aan de orde komen, op elke Minister afzonderlijk een groter beroep gedaan dan vroeger het geval was: hij dient mede te werken aan de vorming van een *regeringsbeleid*, terwijl zijn ambtelijke specialisten, gericht op de „vakbelangen” van het Departement, hem daarbij lang niet altijd voldoende kunnen terzijde staan³⁾.

Anderzijds vergen de huidige communicatiemiddelen steeds meer van zijn tijd en vermogen snel te reageren. *De huidige Minister berijdt zijn Departement daardoor wel eens als een vreemd paard, niet van nukken ontbloot, terwijl de tijd om het in te rijden veelal ontbreekt.*

Men moge daarom de redactie van het Engelse blad gelijk geven dat het een mythe is dat het ambtelijk apparaat alleen een probleem analyseert, alternatieven formuleert en de pro's en contra's aangeeft, waarna de politieke functionaris deze tegen elkaar afweegt, de uiteindelijke keuze bepaalt en voor deze keuze ten volle verantwoordelijk mag heten⁴⁾.

De vraag is gewettigd of deze onzekerheid op het terrein van het eigenlijke beleid niet vele malen groter wordt op het vlak van de organisatie en de efficiency. Kunnen Ministers hier voldoende aandacht aan besteden? De bewindsman zal zich terecht erop verlaten dat de Secretaris-Generaal hier een bijzondere taak heeft, daarin bijgestaan door de op ieder Departement werkzame organisatieadviseurs⁵⁾. De zorg voor de departementale efficiency wordt daarmee echter verplaatst van de absolute gezags-

³⁾ Mr. Marijnens suggestie om een apart interdepartementaal apparaat van hoge ambtenaren te vormen, voor bekleding van topfuncties op verschillende Departementen, verdient daarom alle aandacht. De risico's van het aankweken van dergelijke „glamour-boys” moet men echter niet te licht tellen. In iedere organisatie moet men ingroeien alvorens gezag te verkrijgen.

⁴⁾ Enige jaren geleden — ik meen in 1962 — nog zo gesteld door Dr. W. A. van den Berg, in een lezing voor ambtenaren. Men moet hier overigens niet te zwaar aantillen: *ook het ambtelijk denken maakt deel uit van het krachtveld dat in de Nederlandse verhoudingen tot nieuwe initiatieven en maatregelen leidt.*

⁵⁾ Zowel in vaste overheidsbureaus als in de particuliere adviesbureaus voor bedrijfsorganisatie die voor bijzondere onderzoeken een opdracht hebben ontvangen. De verantwoordelijke functionarissen van beiden zijn overigens verenigd in de Orde van Organisatie-Adviseurs.

drager, die een bewindsman uit de aard van zijn positie is, naar een functionaris met een relatief geringer gezag ⁶⁾.

De suggestie lijkt redelijk, na te gaan of onze „eenkennige” volksvertegenwoordigers niet naast de Minister ook de Secretaris-Generaal kunnen horen over de terzake geboekte resultaten. In Engeland draagt de Secretaris-Generaal een eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot de departementale uitgaven. In ons staatsbestel klinkt zo iets revolutionair.

De zorg van de Nederlandse Secretaris-Generaal voor de departementale efficiency zou echter door het optreden als woordvoerder, met de Minister, tegenover een commissie uit het parlement worden benadrukt en het voeren van een actief beleid worden vergemakkelijkt ⁷⁾. Het toezicht van de Minister-President en de Ministers van Financiën en van Binnenlandse Zaken, daarbij in bijzondere mate gesteund door de onder meer met de zorg voor doelmatigheid in de rijksdienst belaste Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, wordt zo ook binnen de departementen des te gereder ondersteund door activiteiten van betrokkenen zelf.

Kan de rijksdienst als een eenheid worden gezien?

IN ons land met zijn coalitieregeringen en individualistische tradities is de rijksdienst veel minder een eenheid dan in Engeland, waar bovendien een centrale werving en training voor een zekere kastegeest zorgt. Het Nederlandse publiek, dat op school of universiteit niets of nauwelijks iets van staatszaken heeft geleerd, heeft ten eerste geen idee van de enorme uitgebreidheid van en het verschil tussen taken van eenzelfde Departement en ten tweede geen besef van de verscheidenheid in klimaat, tradities en opvattingen van verschillende Departementen. Pogingen om een grotere eenheid te verkrijgen — met name door het voeren van een meer geïntegreerd personeelsbeleid voor het gehele overheidspersoneel in rijksdienst — kunnen helpen de ambtenaren over de departementale muren heen te doen zien, hetgeen een belang van de eerste orde is.

De om zich heen grijpende *automatisering* van tal van processen in de rijksdienst zou wel eens de motor kunnen blijken te zijn om nieuwe, interessante verbindingen tot stand te brengen ⁸⁾.

Is de efficiency-graad laag?

DE luie, spilzieke ambtenaar behoort helaas tot de folklore. Het doet de schrijver — die evenveel jaren buiten als in de rijksdienst ervaring heeft — genoegen te kunnen zeggen dat in de rijksdienst op tal van plaatsen een buitengemene arbeidsprestatie wordt geleverd door

⁶⁾ Ingewijden weten hoezer Directeuren-Generaal met een belangrijke, de Minister sterk in beslag nemende, beleidstaak de invloed van de Secretaris-Generaal kunnen verzwakken. Persoonlijke verhoudingen tellen hier zwaar. De bewindsman kan dan zijn Directeuren-Generaal niet graag „lastig willen zien gevallen” met kwesties van efficiency.

⁷⁾ De Algemene Begrotingscommissie, waarvan thans sprake is, zou daarvoor goed dienst kunnen doen. Een en ander betekent overigens ook voor de Minister een aansporing tot het behalen van resultaten op efficiency-terrein.

⁸⁾ Vermits men geen „schotjesautomatisering” laat ontstaan met in elk hokje een eigen glimmend rekentuig! Krachtige coördinatie is hier dringend geboden.

overbelaste topambtenaren met, in de lagere regionen, dikwijls ambtenaren die avond aan avond overwerk moeten verrichten om de gevolgen van nieuwe wetten of verhoudingen te kunnen verwerken ⁹⁾.

Dit zegt echter niets ten aanzien van de graad van efficiency. Is deze vergelijkbaar met het bedrijfsleven, bijv. met de vergelijkbare haardsteden van St. Bureaucratus: de grote bedrijven?

Particuliere organisatie-adviseurs met kennis van beiden zullen het beamen wanneer hier gesteld wordt dat de efficiency bij de overheid stellig niet ten achter ligt. Door opleiding en vorming van ambtenaren wordt bovendien getracht op allerlei punten in de rijksdienst de aandacht voor efficiency te vermeerderen.

Blik op de toekomst

VELE overheidstaken, in het bijzonder die van bestuurlijke aard, zijn moeilijk meetbaar ¹⁰⁾. Beoordeling van prestaties houdt dan ook veelal een oordeel in over de waarde van de geleverde bijdrage tot de beleidsvorming. Oordelen kunnen — zegt Starreveld — o.m. worden onderscheiden in „kwalitatieve en kwantitatieve. Voor een rationele bedrijfsvoering, waarbij voortdurend nut en kosten tegen elkaar moeten worden afgewogen, zijn de eerste, althans voor de uiteindelijke besluitvorming, van weinig betekenis” ¹¹⁾.

In de overheid zijn het vooral de *kwalitatieve* oordelen die prevaleren ¹²⁾. Daargelaten dat in het bedrijfsleven de kosten een andere rol spelen en naar kostensoort en -plaats in het algemeen bekend zijn en als maatstaf voor het rendement regelmatig worden gehanteerd. In zijn eerder geciteerd artikel heeft Drees reeds gewezen op de merkwaardige omstandigheid dat een „gelduitgevende” Minister alleen bij zijn ambtgenoot van Financiën tegenstand ontmoet, maar door pressiegroepen in en buiten het parlement meestal op de schouder wordt geklopt.

Mijn eigen indruk is dat veranderingen op komst zijn die de efficiency van de rijksdienst ten goede zullen komen. Dit jaar hebben de Departementen voor het eerst getracht een meer planmatig overzicht te bieden t.a.v. de ont-

⁹⁾ Uitzonderingen bevestigen de regel: er zijn stilstaande waters waar de efficiency-man graag zou gaan vissen maar wordt tegengehouden door politieke desiderata, ambtelijke voorzichtigheid of rechtspositionele regels.

¹⁰⁾ Prestaties van ambtenaren met taken op het terrein van bijv. het buitenlandse betalingsverkeer, de uitoefening van de politiezorg, de jeugdvoering, de gezondheidszorg kan men minder gemakkelijk kwantificeren.

¹¹⁾ Prof. R. W. Starreveld: *Leer van de administratieve organisatie*, deel I, blz. 46.

¹²⁾ Uiteraard niet bij overheidsbedrijven en soortgelijke, op kwantitatief waarneembare productie gerichte, activiteiten.

(I.M.)

EERSTE TUSSENTIJD'S BERICHT
Vraag een exemplaar van dit zojuist verschenen tussentijds bericht bij Uw bankier of commissionair of zend een briefkaart aan Interunie.

Interunie

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

Door de afnemende werkgelegenheid in de mijnindustrie dient in Zuid-Limburg een industriële herstructurering plaats te vinden. Dit is in den lande genoegzaam bekend. Met de omvang van dit werkgelegenheidsvraagstuk is men echter minder vertrouwd. Schrijver tracht in deze bijdrage een en ander bij benadering te kwantificeren. Tegelijk zoekt hij daarbij naar een antwoord op de vragen in hoeverre geheel Zuid-Limburg bij deze herstructurering zal moeten worden betrokken en in hoeverre door het aangekondigde regeringsbeleid de vraagstukken op lange termijn worden versluierd.

„Zuid-Limburg” wacht een krachtproef

DE regeringsnota inzake de mijnindustrie en de industriële herstructurering van Zuid-Limburg behoeft weinig introductie meer. Het is nu wel iedereen bekend, dat de werkgelegenheid in dit gebied, door de snel toenemende moeilijkheden in de mijnindustrie, in acuut gevaar verkeerde. Ook zal het algemeen bekend zijn, dat de betrokken bewindsman dit gevaar in eerste instantie heeft bezworen door te verzekeren dat geen mijnen zullen worden gesloten indien vervangende werkgelegenheid ontbreekt. Door deze garantie is in de mijnstreek een stuk onzekerheid weggenomen. In hoeverre dit niet geringe succes blijvend is, zal afhangen van de uitwerking van de maatregelen die de bewindsman tot zijn beschikking heeft. Deze maatregelen — het zij hier volledigheidshalve nog eens zeer in het kort vermeld — zijn tweërlei. Allereerst zijn dat de steunmaatregelen ten behoeve van de mijnbedrijven zelf. De met de particuliere mijnondernemingen te sluiten overeenkomsten zijn hiervan, uit een oogpunt van werkgelegenheid, het belangrijkste. Daarin wordt aan deze ondernemingen, bij efficiënt werken, een redelijk rendement gegarandeerd. Echter onder de voorwaarde, dat zonder instemming van de Minister niet tot sluiting mag worden overgegaan. In de tweede plaats zijn er maatregelen die het totstandkomen van nieuwe werkgelegenheid moeten bevorderen. Zij komen voor een belangrijk deel overeen met de bekende stimuleringsmaatregelen in het kader van het landelijk industriespreidingsbeleid.

(vervolg van blz. 745)

wikkeling van hun activiteiten in de komende vijf jaar¹³⁾. Zo'n eerste poging betekent in vele opzichten niet meer dan een slag in de lucht.

De gevoelde behoefte om deze vijfjarenplanning van jaar tot jaar voort te zetten zal, naar te verwachten valt, bijdragen tot een toenemende bewustwording van de toekomstige gang van zaken bij tal van directies. Deze bewustwording zal het de departementsleiding en uiteindelijk de Ministerraad gemakkelijker maken tot een keuze te geraken en tot een vaststellen van ontwikkelingsgrenzen voor diensten die soms nog te zeer op hun eigen merites alleen worden geëvalueerd of op de *toevallige aanwezigheid van een krachtige leidersfiguur*¹⁴⁾.

In de eerste plaats vraagt het ambtelijk apparaat van zijn ambtenaren betrouwbaarheid en methodisch, voorzichtige en gedisciplineerde optreden. In de meeste ambtelijke instellingen is de ambtenaar voor zijn leven geborgen,

Vanzelfsprekend heeft de nota niet alle vragen kunnen beantwoorden. Zij heeft zelfs nieuwe vragen doen rijzen. Twee hiervan vormen het onderwerp van deze bijdrage. Is de eerste vooral interessant vanuit regionale gezichtshoek, de tweede vraag gaat het regionale belang ver te boven.

1. De nota spreekt over „de industriële herstructurering van Zuid-Limburg”. Is de noodzaak tot deze herstructurering, tot een grondige wijziging van de werkgelegenheidsstructuur, in het gehele door de nota bestreken gebied aanwezig? In welke mate zijn de in dit gebied te onderscheiden gewesten bij de mijnproblematiek betrokken?

2. Ziet de nota wel ver genoeg? Wat zal er in de jaren zeventig gaan gebeuren? De nota gaat niet verder dan de jaren 1970-1972, wanneer de mijnen Maurits en Domaniale of Willem Sophia gesloten zullen zijn (1970) en de mijn Wilhelmina is uitgeput (1972). Voor de jaren na 1970 wordt slechts gesteld, dat dan rekening moet worden gehouden met een verdere inkrimping van de werkgelegenheid in de mijnindustrie. Moet, zo luidt met name de tweede vraag, thans reeds rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat tegen het jaar 1980 de Nederlandse steenkool zijn betekenis als energie- en warmtebron en daarmee als bron van werkgelegenheid geheel of vrijwel geheel zal hebben verloren? En wat zijn hiervan de mogelijke consequenties voor het betrokken gebied?

met de verwachting dat geen storende factoren zullen optreden die de grootte van de organisatie doen verminderen¹⁵⁾. Desondanks treden in de rijksdienst voortdurend veranderingen op en is het aantal ondernemende, daadkrachtige ambtenaren groter dan de buitenwacht vermoedt.

Om de vele vraagstukken als integratie van bestuurlijke en administratieve processen, automatisering, taakverdeling tussen de Departementen, het functioneren van de topleiding¹⁶⁾ — om maar een greep te doen — aan te pakken, zal op de stoutmoedigheid van velen in verhoogde mate een beroep moeten worden gedaan. De aanwijzingen gaan in de richting van méér dynamiek; dynamische Ministers behoeven fantasierijke ambtenaren, die hun meesters op andere wijze ter zijde staan dan gebruikelijk: meer op de Amerikaanse en Franse dan op de Britse en Nederlandse manier, met meer aandacht voor resultaten dan voor hiërarchie.

¹³⁾s-Gravenhage.

F. J. BIALLOSTERSKI.

¹³⁾ Cf. Engeland; vide *Public Administration*, no. 44, lezing van Sir Clarke, Second Secretary H. M. Treasury.

¹⁴⁾ Uiteindelijk zouden alle overheidsactiviteiten evenzeer een gelijk grensnut dienen te hebben als de emmers water voor de in de economie onsterfelijk geworden boer.

¹⁵⁾ Robert Merton: „Bureaucratic structure and personality”, *Reader in Bureaucracy*, blz. 363.

¹⁶⁾ „Methods are changing in Whitehall. There are still ministries where the minister plays Jehovah and the permanent secretary is his Moses handling petitions up and tablets of the law down”, *The Economist*, 4 juni 1966.

TABEL I.

Werkgelegenheids- structuur mannen	O.M.			W.M.			M.L.			Z.Z.L.			Totaal „Zuid-Limburg“			Ned. 1964
	1965	1972	1980	1965	1972	1980	1965	1972	1980	1965	1972	1980	1965	1972	1980	
Land- en tuinbouw	2.190	1.750	1.200	1.550	1.225	850	3.450	2.700	1.900	2.900	2.300	1.600	10.090	7.975	5.550	
Mijnbouw	36.610	24.530	—	8.510	—	—	—	—	—	—	—	—	45.120	24.530	—	
Nijverheid	18.390	30.490	55.430	24.400	29.900	30.550	13.235	17.260	21.600	23.565	27.490	31.180	79.590	105.140	138.760	
Diensten	21.410	24.330	30.500	8.440	10.375	10.500	13.015	14.460	15.670	17.635	20.280	21.900	60.500	69.445	78.570	
Bezette arbeidsplaatsen ..	78.600	81.100	87.130	42.900	41.500	41.900	29.700	34.420	39.170	44.100	50.070	54.680	195.300	207.090	222.880	
Pendel:																
mijnen O.M.	+ 3.990	+ 1.500	—	— 1.120	— 500	—	— 415	—	—	— 2.000	— 1.000	—	+ 455	—	—	
mijnen W.M.	— 245	—	—	+ 2.525	—	—	— 1.310	—	—	— 730	—	—	+ 240	—	—	
buitenland	— 4.035	— 2.000	—	— 370	—	—	— 980	— 500	—	— 195	—	—	+ 5.580	— 2.500	—	
overige pendel ..	— 1.210	— 600	—	+ 4.765	+ 2.500	—	— 445	— 200	—	— 1.525	— 750	—	+ 1.585	+ 950	—	
Arbeidsreserve	450	1.650	1.750	275	800	850	175	700	800	300	1.050	1.100	1.200	4.200	4.500	
Beroepsbevolking ..	80.550	83.850	88.880	37.375	40.300	42.750	33.025	35.820	39.970	48.850	52.870	55.780	199.800	212.840	227.380	
Mannelijke bevolking	140.930	152.450	167.700	67.800	73.300	80.650	59.450	65.125	71.650	87.700	96.125	105.250	355.880	387.000	425.250	
Totaal bevolking ..	278.530	304.900	335.400	133.950	146.600	161.300	119.000	130.250	143.300	175.625	192.250	211.500	707.105	774.000	850.500	
In percentages:																
Land- en tuinbouw	3	2,5	1,5	3,5	3	2	11,5	8	5	6,5	5	3	5	4	3	
Mijnbouw	46,5	30	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	23	12	—	
Nijverheid	23,5	37,5	63,5	57	72	73	44,5	50	55	53,5	55	57	41	51	62	
Diensten	27	30	35	19,5	25	25	44	42	40	40	40	40	31	33	35	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Bron voor 1964 en 1965: DBA.

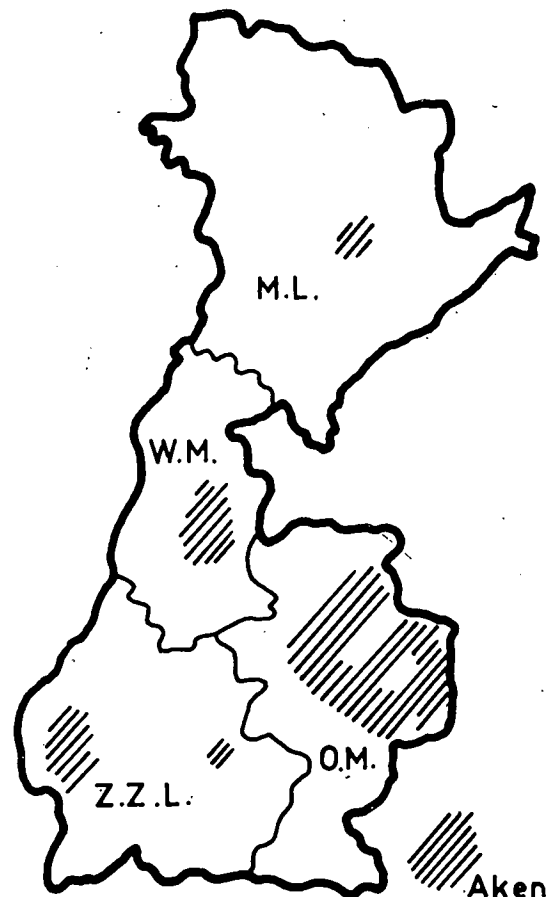
Het antwoord op deze vragen kan slechts bij benadering worden gegeven. In deze bijdrage zal dit voornamelijk geschieden aan de hand van een cijfermatige analyse. Bij de beantwoording kunnen echter verschillende aspecten worden betrokken (economische, sociale, ruimtelijke, recreatieve, bestuurlijke enz.). Daarom is welbewust naar beperking gestreefd: het gaat hier uitsluitend om de werkgelegenheid. En dan nog alleen om die voor mannen, omdat tussen de (toenemende) zorg voor vrouwelijke werkgelegenheid en de ontwikkelingen in de mijnindustrie geen rechtstreeks verband bestaat. De beantwoording is er mede op gericht, de belangstellende lezer een globaal inzicht te geven in de omvang van het werkgelegenheidsvraagstuk in Zuid-Limburg.

Werkgelegenheidsstructuur

IN de nota is de mijnproblematiek vrijwel steeds gezien als een zaak waarbij het gehele gebied van Zuid-Limburg gelijkelijk is betrokken. In tegenstelling met het spraakgebruik, wordt onder dit gebied verstaan: Zuid-Limburg en Midden-Limburg ten oosten van de Maas tot en met Roermond. Het wordt geheel bestreken door de rayons van een viertal gewestelijke arbeidsbureaus. Deze gewestelijke indeling is, behalve om redenen van organisatorische aard, duidelijk gebaseerd op de aanwezigheid van een economisch zwaartepunt in elk van deze vier gewesten. Deze zwaartepunten zijn:

- in de Oostelijke Mijnstreek (O.M.): het zgn. stads-gewest met o.a. Heerlen, Kerkrade, Brunssum, Hoensbroek en waarin, op de Maurits na, alle mijnzetels zijn gevestigd;
- in de Westelijke Mijnstreek (W.M.): Sittard en Geleen;
- in Midden-Limburg (M.L.): Roermond;
- in Zuidelijk Zuid-Limburg (Z.Z.L.): Maastricht en in mindere mate Valkenburg.

Onderlinge vergelijking leert, dat de huidige werkgelegenheidsstructuur in deze gewesten zeer belangrijke verschillen vertoont. Men zie hiervoor tabel I onder 1965. Ook het aantal inwoners dat een direct kwetsbare of een later kwetsbare arbeidsplaats ¹⁾ bezet, loopt sterk uiteen (zie tabel 2).



¹⁾ Onder „direct kwetsbare“ arbeidsplaatsen wordt hier verstaan de werkgelegenheid in de mijnzetels die in de periode 1966-1972 volgens plan gesloten zullen worden. Eenvoudigheidshalve wordt verondersteld, dat de helft van de pendel naar de mijnen in de O.M. op de daar te sluiten mijnen is gericht. Als „later kwetsbaar“ worden dan gezien de overige arbeidsplaatsen in de mijnbouw, alsmede het negatieve pendelsaldo naar het buitenland. Met de (niet te onderschatten) kwetsbare werkgelegenheid in zgn. toeleveringsbedrijven is hier geen rekening gehouden.

TABEL 2.

Aantal inwoners dat kwetsbare arbeidsplaatsen bezet

	O.M.	W.M.	M.L.	Z.Z.L.	Totaal
	in absolute aantallen				
Direct kwetsbaar .	4.025 a)	6.545	1.510	1.730	13.810
Later kwetsbaar ..	32.875	930	1.195	1.195	36.195
	in procenten van de beroepsbevolking				
Direct kwetsbaar .	5	17,5	4,5	3,5	7
Later kwetsbaar ..	41	2,5	3,5	2,5	18

a) Uitgegaan is van sluiting van de Domaniale Mijn.

In tegenstelling tot de beide mijnstreken, vertoont de werkgelegenheidsstructuur in Midden-Limburg en in Zuidelijk Zuid-Limburg een sterke overeenkomst met de landelijke structuur. Ook wanneer de verdeling naar bedrijfstypen is gezien, kan men nog spreken van een zeer evenwichtige opbouw. Hoewel gering in verhouding tot de beide mijnstreken, wettigt het aantal direct en later kwetsbare arbeidsplaatsen enige zorg.

Zowel in aantal als in een percentage van de beroepsbevolking, is de werkgelegenheid in de Westelijke Mijnstreek op korte termijn het meest kwetsbaar. Spreken van een mono-cultuur kan men hier niet, omdat ook de werkgelegenheid in de overige nijverheid sterk is ontwikkeld. De werkgelegenheidsstructuur als geheel is echter, door de relatief zwakke ontwikkeling van de dienstensector, niet evenwichtig.

Dit laatste geldt ook voor de Oostelijke Mijnstreek. Daar is wel sprake van een mono-cultuur, die bovendien zeer kwetsbaar is. Door het voorgenomen sluitingsprogramma is het aantal direct kwetsbare arbeidsplaatsen in verhouding nog gering. Maar het is duidelijk dat op langere termijn, danwel bij een eventueel noodzakelijke herziening van het sluitingsprogramma, in deze streek het zwaartepunt van de problematiek ligt.

Perspectief op langere termijn

DE vraag of het sluitingsprogramma in verband met de jongste dreigende ontwikkelingen op de huisbrandkolenmarkt wellicht nu reeds aan herziening toe is, is niet aan de orde. Het geheel van maatregelen, waaronder vooral de garantie-overeenkomsten met de particuliere mijnen, is er mede op gericht mogelijke onaangename verrassingen niet tot catastrofale gevolgen voor de werkgelegenheid te doen leiden.

Wel lijkt het voor een streek van het grootste belang om een plan op lange termijn te maken, wanneer alles erop wijst dat de voornaamste bestaansbron structureel aan steeds grotere moeilijkheden het hoofd moet bieden. Dit nu is met de mijnbouw overduidelijk het geval. In de jaren 1958-1959 is door het toenemende aanbod van stookolie en de ongunstige concurrentiepositie van de industriekolen een neerwaartse ontwikkeling in gang gezet. In de nabije toekomst zal deze ontwikkeling versneld gaan verlopen. De opmars van het aardgas, de niet ondenkbare protectie van de eigen mijnindustrie door enkele partner-landen en de onvermijdelijke komst van de kernenergie, geven alle aanleiding dit te veronderstellen. Men zal daarom rekening moeten houden met de mogelijkheid, dat omstreeks het jaar 1980 in Zuid-Limburg aan de steenkoolwinning een einde zal zijn gekomen. In het belang van mens en streek, beider belang zijn onverbreekelijk met elkaar verbonden, is het noodzakelijk de hieruit voortvloeiende vraagstukken en de mogelijke oplossing ervan nu reeds onder ogen te zien. Alleen dan is men in staat de nodige maatregelen tijdig te treffen.

Alvorens de werkgelegenheidsproblematiek voor het jaar 1972 (de termijn van de nota) en voor het jaar 1980 (vermoedelijk einde koolwinning) per gewest bij benadering te kwantificeren, zal eerst worden gezien welke oplossingen in theorie mogelijk zijn en praktisch uitvoerbaar c.q. wenselijk lijken. Theoretisch doen zich een viertal mogelijkheden voor, welke hierna in volgorde van non-preferentie zeer in het kort worden besproken.

1. *Werkloosheid.* Dat deze mogelijkheid slechts theoretisch kan zijn, behoeft weinig toelichting. In feite is het geen oplossing. Alles moet dan ook worden gedaan deze uiterste consequentie te voorkomen. Dit is ook de geest van de nota: geen mijnsluiting zonder vervangende werkgelegenheid, de zorg om de mens staat centraal.

Hoewel in de jaren na 1958 de arbeidsbezetting in de mijnen voortdurend daalde (gem. 3 pCt. per jaar), heeft dit geen moeilijkheden veroorzaakt. Het was een geleidelijke daling die, evenals de natuurlijke groei van de beroepsbevolking, kon worden opgevangen door de overige nijverheid, door de dienstensector, maar vooral door pendel naar Duitsland. Bij sluiting van mijnen lijkt een schokgewijze ontwikkeling echter onvermijdelijk. Ondanks de garantie van vervangende werkgelegenheid, zijn daarom wrijvingsmoeilijkheden niet uitgesloten.

Bij de kwantitatieve benadering zal worden uitgegaan van een onder normale arbeidsmarktverhoudingen aanvaardbaar te achten arbeidsreserve van 2 pCt. van de beroepsbevolking.

2. *Migratie.* Met het mogelijke einde van de woningnood in het vooruitzicht, kan de trek van de beroepsbevolking uit streken met tekortschietende werkgelegenheid naar streken met een krappe arbeidsmarkt, als een pasklare oplossing worden gezien. Het vroegere regionale industrialisatiebeleid heeft deze gedachtengang echter reeds lang tot een verouderde bestempeld. Dreigende uitholling van de periferie enerzijds en dreigende overbevolking van de concentratiegebieden anderzijds, hebben in ons land definitief met de mogelijkheid van kleine volksverhuizingen afgerekend.

Het migratiecijfer van een gewest is te vergelijken met de nationale betalingsbalans. Is de negatieve uitkomst een tijdelijk verschijnsel, dan vormt het een waarschuwing. Is het structureel, dan is een krachtige ingreep noodzakelijk. De „push” raakt er immers uit, het is het jongste en best geschoolde deel van de bevolking dat wegtrekt en de neiging tot investeren in de streek vermindert snel. Wat leren de migratiecijfers van vijf jaren waarin de werkgelegenheid in de mijnbouw stagneerde en langzaam terugliep?

TABEL 3.

Gemiddelde jaarlijkse migratie in de periode 1960-1964

	O.M.	W.M.	M.L.	Z.Z.L.
In absolute aantallen	- 232	+ 573	+ 304	+ 463
In % van de bevolking	- 0,9	+ 4,2	+ 2,7	+ 2,7

Bron: P.P.D. Limburg.

In deze cijfers is het grote aantal buitenlanders begrepen dat zich sedert 1962 in Zuid-Limburg heeft gevestigd. Daardoor zijn vooral de uitkomsten voor de beide mijnstreken gunstig beïnvloed. Desondanks spreken zij zo reeds een waarschuwing uit aan het adres van de Oostelijke Mijnstreek: juist de streek die bij de opkomst van de mijnindustrie, in het begin van deze eeuw, mede door een zeer

hoog vestigingsoverschot (gem. 2.160 per jaar!), zo'n snelle ontwikkeling doormaakte.

Omwillen van het behoud en de uitbouw van het in vroeger jaren verworvene, zal de oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek niet in een structureel migratietekort mogen worden gezocht. Bij de prognose van de bevolkingsgroei is dan ook niet met een negatief, doch evenmin met een positief migratiecijfer rekening gehouden.

3. *Pendel*. Voorop te stellen is, dat een zekere pendel tussen de gewesten over een aanvaardbare afstand als normaal moet worden beschouwd. Ook wanneer er buitenlandse regio's bij zijn betrokken. Evenals bij migratie geldt ook hier dat, onder normale arbeidsmarktverhoudingen, een evenwicht tussen in- en uitgaande pendel het meest wenselijk is. Te omvangrijke uitgaande pendel betekent voor het betrokken gewest, dat het accumulerende en stimulerende effect van de ontbrekende werkgelegenheid wordt gemist. Te omvangrijke pendel naar het buitenland betekent bovendien een nationaal-economisch verlies (toegevoegde waarde, belastingen) en — onder de huidige verhoudingen — sociale en economische onzekerheid.

Afgezien van de wenselijkheid moet ook achter de mogelijkheid van pendel, als bijdrage tot oplossing van het werkgelegenheidsvraagstuk, een vraagteken worden geplaatst. Vooral geldt dit voor pendel die op het aangrenzende buitenland is gericht. In Belgisch Limburg is sprake van een direct kwetsbare werkgelegenheidsstructuur, omdat de daar aanwezige mijnbedrijven grotendeels vetkolen produceren. Het is dan ook niet te verwachten dat de huidige pendel vanuit dit gebied naar Zuid-Limburg (vnl. Maastricht) in een tegengestelde beweging zal omslaan. In het gebied van Luik stagneert de economie door het wegtrekken van de bevolking en een zeer laag geboortecijfer. Buitenlanders (vnl. Noord-Afrikanen) voorzien daar thans in de behoefte aan arbeidskrachten. Er zijn grote plannen om dit gebied tot nieuwe bloei te brengen en het is niet onmogelijk dat de arbeidsmarkt van Zuid-Limburg — zij het op beperkte schaal — hierbij betrokken raakt. Het Akense gebied is sterk geïndustrialiseerd en oefent momenteel een grote aantrekkingskracht uit op de arbeidsmarkt in Zuid-Limburg (vnl. Oostelijke Mijnstreek). Maar ook daar gaan zich in de mijnindustrie moeilijkheden voordoen, al zullen deze minder acuut zijn, omdat voornamelijk magere kolen worden gewonnen. Zij zullen niet nalaten effect te sorteren op de arbeidsmarkt en daarmee op de tewerkstelling van buitenlanders.

Pendel naar het buitenland kan weliswaar tijdelijke fricties op de arbeidsmarkt opvangen, zij is thans nog een te onzekere factor om beschouwd te worden als een blijvende bijdrage tot oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek. Met de pendel in het binnenland ligt het anders. Is, zoals gezegd, een uitgaand pendelsaldo voor het ene gewest minder aantrekkelijk, voor het andere gewest kan een inkomend pendelsaldo van wezenlijk belang zijn voor de groei van de bedrijvigheid. Wenst men echter de behoefte aan inkomende pendel vast te stellen, dan moet men haar eerst elimineren. Tevens kan men dan zien hoe in de onderscheiden gewesten de werkgelegenheid zich moet ontwikkelen om de gehele eigen manlijke beroepsbevolking te werk te stellen. Om deze redenen is in de kwantitatieve benadering dan ook verondersteld, dat de huidige binnen- en buitenlandse pendelbewegingen, via een afzwakking in 1972, op langere termijn (in 1980) in evenwicht zullen zijn.

4. *Werkgelegenheid in de nijverheid- en dienstensector*. Deze mogelijkheid blijft dan over als laatste en enig wense-

lijke alternatief om zowel de afnemende werkgelegenheid in de mijnindustrie als de natuurlijke groei van de beroepsbevolking op te vangen. Dit vooropstellende, rekening houdende met de overige reeds gestelde criteria (normale arbeidsreserve, geen migratiesaldi en afnemende pendelsaldi) en uitgaande van nog enkele veronderstellingen ²⁾, kan bij benadering worden berekend wat op korte termijn (1966-1972) en op langere termijn (1966-1980) in de vier onderscheiden gewesten de groei van de werkgelegenheid dient te zijn. In tabel 1 zijn de uitkomsten van deze berekening weergegeven.

Een kwantitatieve benadering, opgesteld aan de hand van deze criteria, heeft minder het karakter van een prognose dan van een taakstelling. Het is nu de vraag in hoeverre stimulansen noodzakelijk lijken om aan deze taakstelling te kunnen voldoen. Daartoe dient men te weten dat, zowel voor het gehele land als voor de provincie Limburg, het jaarlijkse groeipercentage van de manlijke arbeidsplaatsen in de nijverheid- en dienstensector rond 2 schommelt. Wanneer dit een normale groei is, geeft het volgende overzicht een duidelijk beeld van de extra groei die in de onderscheiden gewesten zal moeten plaatsvinden.

TABEL 4.

Manlijke werkgelegenheid in nijverheid- en dienstensector	Noodzakelijke groei t.o.v. 1965			In absolute aantallen	
	1965	1972	1980	1965-1972	1965-1980
Bij normale groei van 2 pCt.	100	115	134		
Oostelijke Mijnstreek ..	100	138	216	15.020	46.130
Westelijke Mijnstreek ..	100	123	125	7.435	8.210
Midden-Limburg	100	121	142	5.470	11.020
Zuidelijk Zuid-Limburg ..	100	116	129	6.570	11.880
Totaal Zuid-Limburg ..	100	125	155	34.495	77.240

Zij het met enige reserve, is uit deze cijfers op te maken waar en gedurende welke periode het accent moet worden gelegd van de impulsen die voor een extra groei van de werkgelegenheid noodzakelijk zijn. Die reserve is gelegen in het feit, dat een bepaalde procentuele groei eenvoudiger is te bereiken, naarmate het bestaande aantal arbeidsplaatsen geringer is. In de beoordeling moet daarom de groei in absolute aantallen mede worden betrokken.

Voor het gebied van *Zuidelijk Zuid-Limburg* blijkt een normaal groeiproces voldoende om naast de natuurlijke aanwas ook nog de uitgaande pendel op te kunnen vangen. De solide werkgelegenheidsstructuur biedt voldoende waarborg dat deze groei ook wordt gerealiseerd.

De werkgelegenheid in *Midden-Limburg* zal zowel op korte als op langere termijn een wat snellere groei moeten doormaken om uiteindelijk de gehele manlijke beroepsbevolking in eigen gebied werk te kunnen bieden. De groei-kracht van het bestaande industriële en dienstenpotentieel lijkt minder dan in Zuidelijk Zuid-Limburg. Nieuwe vestigingen zullen daarom in niet onbelangrijke mate tot de vereiste groei moeten bijdragen. Een beperkte stimulering lijkt dan ook op zijn plaats.

²⁾ — Tot 1972 zet de jaarlijkse teruggang van de werkgelegenheid in de niet te sluiten mijnen zich voort met 3 pCt.

— De jaarlijkse teruggang van de werkgelegenheid in de landbouw zet zich voort met eveneens 3 pCt.

— De natuurlijke bevolkingsgroei beweegt zich tot 1972 op het huidige nationale niveau (13⁰/₀₀) en bedraagt daarna 12⁰/₀₀.

— Van de bevolking is 50 pCt. manlijk, terwijl het percentage van de manlijke beroepsbevolking (thans in de onderscheiden gewesten variërend van 55 tot 57 pCt.) daalt via 55 pCt. in 1972 tot 53 pCt. in 1980.

— De dienstensector zal in beide mijnstreken een bijdrage geven tot een meer evenwichtige werkgelegenheidsstructuur.

De problematiek van de *Westelijke Mijnstreek* is er duidelijk een van de korte termijn. Met de aanwezigheid van een goed uitgebouwde en gedifferentieerde nijverheid (o.a. het chemisch bedrijf der staatsmijnen), de komst van de DAF-fabrieken en de vestiging van nog enkele bedrijven, lijkt de economische toekomst van deze streek opnieuw verzekerd. Door de veronderstelling dat de huidige pendelbewegingen uiteindelijk in evenwicht zullen zijn, is in deze streek op langere termijn vrijwel geen groei van de werkgelegenheid nodig ten behoeve van de natuurlijke aanwas van de eigen beroepsbevolking. Het bestaande en binnenkort te realiseren potentieel zal desondanks die groei-kracht vertonen, zodat het arbeidsaanbod uit eigen streek niet meer toereikend zal zijn.

De groei van de werkgelegenheid in de nijverheid- en dienstensector zal niet alleen op lange, maar ook op korte termijn in de *Oostelijke Mijnstreek* het grootst dienen te zijn. Zowel in aantal als procentueel. In aantal, door de aangekondigde sluiting van de mijnbedrijven en de omvangrijke aanwas van de beroepsbevolking. Procentueel, omdat buiten de mijnindustrie de nijverheid betrekkelijk zwak is ontwikkeld. Tot 1980 zal het aantal arbeidsplaatsen in de nijverheid- en dienstensector samen, ruim verdubbeld moeten worden. In de nijverheid alleen, tenminste verdrievoudigd. Zonder spectaculaire ontwikkelingen zal de dienstensector immers hoogstens voor 35 pCt. in de totale behoefte aan werkgelegenheid kunnen voorzien. Uitgaande van het sluitingsprogramma van de regeringsnota, dienen tot 1972 jaarlijks ruim 2.100 manlijke arbeidsplaatsen te worden geschapen. Nieuwe ondernemersinitiatieven van de mijnbedrijven en uitbreiding van de bestaande industrieën (waaronder echter veel toeleveringsbedrijven voor de mijnen en dus mede kwetsbaar) kunnen hiertoe een bijdrage leveren. Het overgrote deel van deze arbeidsplaatsen zal echter in nieuw te vestigen industrieën moeten worden gevonden. Lijkt deze opgave reeds zwaar, na 1972 wordt zij bijna tweemaal zo zwaar (jaarlijks 4.000 arbeidsplaatsen), indien dan eerst met algehele mijnsluiting rekening wordt gehouden.

Conclusie

HET gebied dat in de nota „Zuid-Limburg” wordt genoemd, staat voor een krachtproef. Rekening houdende met het einde van de koolwinning, zullen in dit gebied gedurende de komende vijftien jaren ruim 77.000 nieuwe manlijke arbeidsplaatsen moeten worden geschapen. Hiervan is bijna $\frac{2}{3}$ als vervangende werkgelegenheid aan te merken. Het in de nota gebruikte en inmiddels geheel ingeburgerde begrip „herstructurering”, tekent de situatie dan ook scherp. Zeker wanneer tegen de te treffen maatregelen wordt aangevoerd, dat zij discriminerend zijn tegenover landsdelen, waarbij dan vooral aan de drie noordelijke provincies wordt gedacht, waar de groei van de werkgelegenheid eveneens een blijvende zorg is. De herstructurering van dat gebied is reeds onder het vroegere regionale industrialisatiebeleid ter hand genomen en wel met zulk een goed gevolg, dat zowel de grote werkloosheid als het omvangrijke negatieve migratiecijfer tot het verleden behoren. De vraagstukken zijn daar thans dan ook van geheel andere aard. Zij liggen meer op het vlak van consolidatie en uitbouw van het zo juist verworven en van een bijdrage aan een evenwichtige spreiding der industrialisatie over het gehele land.

Herstructurering is echter niet van toepassing op alle in Zuid-Limburg te onderscheiden gewesten. De economische ontwikkeling in Zuidelijk Zuid-Limburg en Midden-Limburg zal nauwlettend moeten worden gevolgd en eventueel geactiveerd. Er is echter geen reden om thans reeds te ver-

onderstellen dat deze ontwikkeling niet naar wens zal verlopen. Na enkele moeilijke jaren zal de Westelijke Mijnstreek over een industrieel potentieel beschikken dat alle beloften inhoudt voor een krachtige expansie. De vraag naar arbeidskrachten zal op langere termijn het aanbod uit eigen streek dan ook aanzienlijk gaan overtreffen. Het is vooral de Oostelijke Mijnstreek die voor de krachtproef staat. Alleen hier zal sprake moeten zijn van herstructurering in de volledige betekenis van het woord. Herstructurering van de bestaande werkgelegenheid en herstructurering van het ten nauwste daarmee samenhangende levenspatroon.

Welslagen van deze herstructurering is noodzakelijk. In mijnstreken van België en Frankrijk heeft men immers kunnen zien, hoe weinig aantrekkelijk het alternatief is. In het ergste geval betekent het werkloosheid. Een ander mogelijk gevolg kan zijn, dat de streek leegloopt zoals zij in het begin van deze eeuw is volgelopen. In het gunstigste geval betekent het een omvangrijke uitgaande pendel. Wanneer men de pendel naar de mijnen uitsluit, fungeert thans reeds de Oostelijke Mijnstreek als een arbeidsreservoir voor het gebied van Aken en in mindere mate voor de Westelijke Mijnstreek. Het is voorlopig moeilijk te voorzien in hoeverre het gebied van Aken die aantrekkingskracht zal blijven uitoefenen. De Westelijke Mijnstreek gaat het in versterkte mate doen, indien Zuidelijk Zuid-Limburg en Midden-Limburg er in slagen per saldo de manlijke beroepsbevolking in eigen streek te werk te stellen. Bij de oplossing van het werkgelegenheidsvraagstuk in de Oostelijke Mijnstreek zal dan ook tenminste met een belangrijke pendel naar vooral de Westelijke Mijnstreek rekening moeten worden gehouden. Is dit een gevolg van een sterke autonome groei (te onderscheiden van een gestimuleerde groei) van de werkgelegenheid in de Westelijke Mijnstreek, dan moet deze pendel als een volwaardige bijdrage tot de herstructurering worden beschouwd.

De belangrijkste sleutel tot welslagen van deze herstructurering ligt ongetwijfeld bij de economische groei in West-Europa en Nederland. Duurt deze groei voort, dan lijkt de aanwezigheid van arbeidskrachten de meest belangrijke vestigingsfactor. Gevoegd daarbij de ligging van de geprojecteerde industrieterreinen (globaal voldoende voor 40.000 arbeidsplaatsen) in een stedelijk gebied en midden in het krachtenveld van zeer belangrijke West-europese bevolkingsconcentraties, dan is een redelijk perspectief aanwezig. De sociale gevolgen van het herstructureringsproces zullen dan echter niet uit het oog mogen worden verloren. Voor de noodzakelijke kapitale investeringen zullen de gelden beschikbaar moeten komen. Aan het samenspel tussen de verantwoordelijke instanties zullen hoge eisen worden gesteld. De vestigingsvoorwaarden zullen concurrerend moeten zijn met die in het aangrenzende Duitse gebied, maar vooral met de zeer gunstige condities in Belgisch Limburg. Het zijn een viertal voorwaarden die hier slechts even worden vermeld, doch ieder voor zich onderwerp van een afzonderlijke bijdrage kunnen zijn. De belangrijkste voorwaarde is echter, wil men straks niet voor een welhaast onmogelijke opgave staan (bij wijze van spreken ieder jaar ongeveer een volledig uitgebouwde DAF-vestiging), dat nu reeds bij het treffen van maatregelen er rekening mee moet worden gehouden, dat binnen een termijn van tien tot vijftien jaren de koolwinning in Zuid-Limburg wellicht geheel tot het verleden behoort. In dit opzicht biedt de regeringsnota en evenmin de jongste toezegging van de bewindsman om in 1970 de mijnproblematiek opnieuw te bezien, nog niet voldoende houvast.

De Europese Commissie doet niet aan planning. Wel heeft zij de vooruitzichten voor de economische ontwikkeling tot 1970 laten nagaan. De verwachting is dat alleen West-Duitsland — aanzienlijk — langzamer zal groeien. Volgens het Centraal Planbureau kan Nederland vrijwel hetzelfde groeitempo handhaven als in de afgelopen vijf jaren, mits de particuliere consumptie minder snel gaat stijgen. Wil men bovendien de prijsstijging beperkt houden tot hoogstens 1 à 2 pCt. per jaar dan zal de loonstijging tot 5 pCt. per jaar beperkt moeten blijven.

De E.E.G. van 1966-1970

DE Europese Economische Gemeenschap heeft onlangs haar eerste economische programma op middellange termijn gepubliceerd ¹⁾: een rapport van het zgn. Comité voor economische politiek op middellange termijn, dat onder voorzitterschap staat van de Duitse Staatssecretaris van Economische Zaken, Langer. Verder zijn onder meer lid: voor Nederland Drs. G. Brouwers, Secretaris-Generaal van Economische Zaken, en voor Frankrijk Pierre Massé, Commissaire Général au Plan d'Équipement et à la Productivité. Beiden zijn vice-voorzitter.

Het rapport valt in drie delen uiteen. Allereerst schetst het in grote lijnen de vooruitzichten wat betreft de economische ontwikkeling op middellange termijn, d.w.z. van 1966-1970. Vervolgens geeft het globale aanwijzingen voor de te volgen economische politiek. Ten slotte worden enige onderdelen van de economische politiek, nl. de werkgelegenheidspolitiek, de regionale politiek en de politiek inzake de overheidsfinanciën, meer uitgebreid behandeld.

De economische ontwikkeling

WAT betreft de economische ontwikkeling van 1966 tot 1970 geeft het rapport projecties van de bevolking, de beroepsbevolking, de werkgelegenheid, het bruto binnenlands produkt naar sectoren en van de diverse bestedingscategorieën. De laatste grootheden luiden steeds in constante prijzen. Deze projecties zijn opgesteld door een groep van onafhankelijke experts wat betreft de vooruitzichten op middellange termijn, afkomstig uit de lidstaten. Alleen de projecties die door de Duitse deskundigen waren opgesteld, zijn niet door het Comité overgenomen. In plaats daarvan heeft het Duitse Ministerie van Economische Zaken zich zelf aan voorspellingen gewaagd en een aantal duidelijk pessimistischer projecties opgesteld. Op het rapport van deze groep van onafhankelijke experts wordt hierna nog teruggekomen.

De voornaamste projecties, samen met de cijfers uit de voorafgaande periode, kan men vinden in de tabel.

Wat de bevolking en de werkgelegenheid betreft is vooral de positie van Nederland opvallend. Onze bevolking gaat nog iets sneller groeien dan gedurende de periode 1960-1965 en neemt dan twee keer zo snel toe als die in onze partner-landen. De werkgelegenheid in ons land zal minder snel toenemen dan in de voorafgaande vijf jaren, maar toch nog bijna drie keer zo snel als in de overige E.E.G.-landen.

Het stijgingstempo van het bruto binnenlands produkt van de E.E.G. neemt af, maar dit is alleen een gevolg van een aanzienlijke daling van het groeitempo in West-Duitsland. In de andere landen blijft het groeitempo ongeveer hetzelfde. Uit de cijfers voor de binnenlandse bestedingen blijkt dat in alle landen het stijgingstempo van de direct productieve investeringen zal afnemen, behalve in Italië waar blijkbaar een zeer groots investeringsprogramma op stapel staat. Overigens zal hier de keuze van 1965 als basisjaar een nog grotere invloed op de stijgingspercentages hebben uitgeoefend dan voor de andere landen.

De stijgingspercentages van de investeringen in woningen geven de indruk dat in Duitsland, België en Italië de huidige bouwactiviteit weinig uitbreiding nodig zal hebben om aan de toekomstige vraag naar woningen te kunnen voldoen. Terwijl de Franse planners blijkbaar goede hoop hebben de woningnood met een matige groei van de bouwactiviteit te kunnen oplossen, moeten in Nederland de investeringen in woningen voorlopig nog fors blijven groeien.

De overheidsuitgaven, vooral de overheidsinvesteringen, blijven sterk toenemen. Italië spant hierbij de kroon; maar Nederland mag er met een stijging van bijna 10 pCt. per jaar ook zijn. De particuliere consumptie zal wat minder snel toenemen dan in de periode 1960-1965. Vergelijken we voor beide perioden de cijfers per hoofd van de bevolking, dan zien we dat vooral Nederland een lager groei-

¹⁾ „Vorentwurf des Ersten Programms für die Mittelfristige Wirtschaftspolitik: 1966-1970”.

Jaarlijkse groeipercentages

	Bevolking		Werkgelegenheid		Bruto binnenlands produkt		Direct productieve investeringen		Investerings in woningen		Overheidsinvesteringen		Overheidsconsumptie		Particuliere consumptie	
	1965/60	1970/65	1965/60	1970/65	1965/60	1970/65	1965/60	1970/65	1965/60	1970/65	1965/60	1970/65	1965/60	1970/65	1965/60	1970/65
Duitsland....	1,3	0,6	0,7	0	5,1	3,5	7,4	3,8	4,9	1,0	10,3	5,5	6,6	3,1	5,4	3,5
Frankrijk...	1,4	0,9	0,3	0,7	4,8	4,8	6,7	5,8	10,8	2,7	11,0	8,2	3,8	4,5	5,2	4,5
Italië.....	0,7	0,6	0,6	0,8	5,1	5,0	-0,6	12,2	6,2	1,4	1,8	18,4	5,0	5,2	5,7	4,7
Nederland...	1,4	1,5	1,6	1,2	4,7	4,6	6,5	5,7	7,7	6,2	7,8	9,8	3,4	3,1	6,2	4,0
België.....	0,7	0,6	1,1	0,6	4,5	4,1	4,4	4,0	2,3	1,6	8,3	7,5	6,1	5,6	3,8	3,7
Luxemburg..	1,1	0,8	0,7	0,4	2,9	3,2	—	—	—	—	—	—	2,2	2,7	3,5	3,2
E.E.G.	1,1	0,8	0,6	0,5	4,9	4,3	5,8	6,1	7,0	2,1	8,9	8,5	5,2	4,0	5,3	4,1

tempo zal vertonen, nl. 2,5 pCt. i.p.v. 4,7 pCt. per jaar.

Op twee belangrijke punten waagt het Comité het niet om duidelijke toekomstverwachtingen uit te spreken, nl. de buitenlandse handel en het prijsverloop.

De economische politiek

AANGAANDE de te volgen economische politiek geeft het rapport alleen zeer algemene aanbevelingen. Men had trouwens niet anders mogen verwachten gezien het feit dat planning op langere termijn nog in de kinderschoenen staat en in een aantal landen van de E.E.G. nog helemaal geen toepassing vindt.

Het Comité voor economische politiek op middellange termijn waarschuwt tegen verkorting van de werktijd; het wijst op het belang van een goede infrastructuur, het wil de produktieve investeringen stimuleren en het dringt aan op grotere inspanningen op het gebied van de regionale politiek. Aan de vraagzijde wordt aanbevolen de stijging van de overheidsuitgaven te matigen om zodoende financieringsproblemen te vermijden.

Een begrotingspolitiek die zich over een aantal jaren uitstrekt en de opstelling van een prioriteitenschema zijn verdere punten van aanbeveling. Verhoging van de belastingdruk wordt aanbevolen, maar deze moet zo worden toegepast dat de besparingen en investeringen niet worden getroffen doch alleen de particuliere consumptie wordt afgeremd.

De inkomenspolitiek zal door beïnvloeding van de nominale inkomensstijgingen de investeringen mogelijk maken, een rechtvaardige inkomensverdeling tot stand brengen en inflatie verhinderen. De stijging van het nominaal inkomen zal daarom de reële produktiestijging niet te boven mogen gaan. Zoals gezegd, het zijn alle zeer algemene opmerkingen en aanbevelingen die op elk zinnig economisch programma of plan van toepassing zijn.

De studie van de onafhankelijke experts

HET rapport bevat als aanhangsel de hierboven al genoemde studie betreffende de economische ontwikkeling tot 1970, opgesteld door de groep van onafhankelijke deskundigen. Deze studie omvat meer dan in het rapport van het Comité voor economische politiek op middellange termijn vermeld staat. Voor verschillende landen worden voorspellingen betreffende de arbeidstijdvermindering en de buitenlandse handel gegeven. Bovendien wordt er een interessante poging gedaan om de ontwikkeling van het algemeen prijsniveau te voorspellen. De voorspellingen voor Nederland zijn gebaseerd op een model van het Centraal Planbureau en kunnen worden beschouwd als een eerste versie van het officiële middellange termijnplan van Nederland.

Behalve de reeds in de tabel vermelde groeipercentages worden in dit middellange termijnplan nog de volgende voorspellingen gedaan. Gedurende de periode 1966-1970 zal de *arbeidstijd* met 5 pCt. worden bekort in de vorm hetzij van een verkorting van de werkdag met een half uur of van langere vakanties. Daar de stijging van het volume van de particuliere consumptie beperkt moet blijven tot 4 pCt. per jaar is het zaak dat de stijging van het reële

loon ongeveer overeenkomt met die van de arbeidsproductiviteit in bedrijven, nl. 3,6 pCt. per jaar. In de afgelopen periode bedroeg de reële loonstijging in bedrijven 5,2 pCt. per jaar, terwijl de arbeidsproductiviteit jaarlijks met 4,2 pCt. toenam²⁾. Dit resulteerde in een stijging van het werknemersaandeel in het nationaal inkomen, terwijl bovendien een deel van de boven de produktiviteitsstijging uitgaande reële loonstijging een gevolg was van een verbetering van de ruilvoet. Deze laatste factor zal nog een rol blijven spelen tot 1970, zodat de reële loonstijging nog iets hoger kan uitvallen dan 3,6 pCt. per jaar, maar het werknemersaandeel in het nationaal inkomen zal volgens het Centraal Planbureau worden gestabiliseerd.

Daar de overheidsuitgaven sneller groeien dan het nationaal inkomen, zal de belastingdruk moeten toenemen tot 27 pCt. van het nationaal inkomen (1965: 26 pCt.). De *uitvoer* zal van 1965 tot 1970 toenemen met 8,2 pCt. per jaar. In de afgelopen periode was de jaarlijkse stijging 7,3 pCt.; daar het groeitempo van onze belangrijkste afnemer West-Duitsland — 28 pCt. van onze uitvoer — belangrijk gaat afnemen, nl. van 5,1 tot 3,5 pCt. per jaar, lijkt dit een optimistische schatting. Hier treffen we de gehele studie van de onafhankelijke experts in haar zwakke zijde, die overigens duidelijk in het rapport wordt vermeld: het is hoogst onwaarschijnlijk dat de projecties van de verschillende landen volledig met elkaar in overeenstemming zijn.

De *invoer* zal, naar wordt aangenomen, stijgen met 7,7 pCt. per jaar, tegenover 8,6 pCt. gedurende de periode 1960-1965. Dit impliceert een lichte daling van de elasticiteit t.o.v. het bruto binnenlands produkt, nl. van iets meer dan 1,8 tot iets minder dan 1,7.

Ten slotte de ontwikkeling van het *algemeen prijsniveau*. Onder de veronderstelling dat de lonen en de produktiviteit in de industrie met hetzelfde percentage zullen toenemen en bovendien aannemende dat in de andere sectoren de lonen even snel zullen toenemen als in de industrie, zal het prijsniveau van het bruto binnenlands produkt tot 1970 met iets minder dan 6, d.i. 1,1 pCt. per jaar, toenemen. Nederland ligt daarmee duidelijk onder de prijsstijgingen (berekend onder dezelfde veronderstellingen) van de andere E.E.G.-landen, die ongeveer 1,7 pCt. per jaar bedragen.

Het Centraal Planbureau verwacht dat de produktiviteit in de industrie jaarlijks met 4,6 pCt. zal stijgen. Dus aannemende dat in alle sectoren de lonen met dit percentage toenemen (een minimum veronderstelling) dan zal het reële loon met maximaal — de kosten van het levensonderhoud of van de particuliere consumptie stijgen sneller dan het prijspeil van het bruto binnenlands produkt — 3,6 pCt. per jaar toenemen, hetgeen overeenkomt met de reële loonstijging die mogelijk zal zijn gezien de stijging van de arbeidsproductiviteit in bedrijven. Men kan dus als conclusie zeggen, dat tot 1970 een reële loonstijging van iets minder dan 4 pCt. per jaar mogelijk is. Deze kan worden bereikt met een minimum aan inflatie door de lonen met maximaal 5 pCt. per jaar te laten toenemen.

Rijswijk (Z.H.).

L. B. M. MENNES.

²⁾ Zie bijv. het jaarverslag van De Nederlandsche Bank over 1965, blz. 35, tabel 3.

(I. M.)

Uw reserves deskundig belegd: aandelen

Liberalisatie in de volkshuisvesting: de verlossing van het noorden!

DE plannen van Minister Bogaers om te komen tot enige liberalisatie op het terrein van de volkshuisvesting en de bouwnijverheid zijn over het algemeen gunstig ontvangen. De bedoelingen van de Minister zijn duidelijk gericht op het *begin* van een terugkeren naar een *normale* toestand, d.w.z. een toestand waarin:

1. evenwicht bestaat tussen vraag en aanbod op alle deelmarkten van de woningmarkt, zowel in de huur- als koopsector, en in alle delen van het land;
2. in het algemeen voor woongenot de kostprijs moet worden opgebracht;
3. de subsidiëring gericht wordt op de sociaal zwakkere groepen en op de overbrugging naar een woonkostenpeil, dat duidelijk is afgestemd op een woonklimaat dat correspondeert met een verhoging van de welvaart in de toekomst.

Er is slechts sprake van een *begin* van een terugkeren naar een normale toestand, omdat de liberalisatie minder ver gaat dan de meeste bestuurden en bestuurders denken. Niettemin is het begin nuttig, omdat alleen langs deze weg de groeiende wanorde op het gebied van de volkshuisvesting kan worden bestreden. Het is dan ook merkwaardig wanneer men hier en daar een stem hoort die juist van liberalisatie wanorde vreest. In het algemeen zijn dergelijke uitingen het gevolg van onvoldoende feitenkennis. Een voorbeeld daarvan vindt men in dit blad van 1 juni 1966, waarin Prof. Ir. J. Sandee onder de titel „Anarchie in het noorden” betoogt, dat in het noorden van het land anarchie dreigt wanneer de huurprijsbeheersing wordt opgeheven.

Voor de goede vooroorlogse woningen ligt het huurpeil in het algemeen thans op 50 pCt. van het kostprijsspeil van gelijkwaardige nieuwe woningen. Voor deze woningen zal een flinke huurverhoging — soms wel van 100 pCt. — kunnen volgen. Of dit ook werkelijk het geval zal zijn, hangt voor een belangrijk deel af van de wijze waarop gemeenten en woningbouwverenigingen in de toekomst tot aanpassing van het huurpeil zullen mogen overgaan. Voorshands is hiervan nog geen sprake, hetgeen een duidelijke druk op het huurpeil zal blijven geven.

Het belangrijkste van een huuraanpassing is dat de huurverhoging dan meer gelijkmatig en geleidelijk zal toevallen aan alle eigenaren van huurwoningen in de plaats van incidenteel en lukraak aan de eigenaren van woningen, die omdat de woningen leegkomen deze niet verder verhuren doch deze „leeg te aanvaarden” verkopen tegen abnormale prijzen. Aangezien degenen die om een huis te bemachtigen bereid zijn meer huur te betalen en veelvuldigheid uitmaken van degenen die voor dat doel f. 10.000 of meer aan eigen geld kunnen besteden, zal de mogelijkheid om vrij te huren de animo om (te) duur te kopen belangrijk doen afnemen. De markt wordt verbreed omdat het aanbod van huurwoningen, afkomstig van eigenaren die niet willen verkopen (zoals de meeste institutionele beleggers), dan gaat samenvallen met het aanbod van de eigenaren die wel willen verkopen.

naren die niet willen verkopen (zoals de meeste institutionele beleggers), dan gaat samenvallen met het aanbod van de eigenaren die wel willen verkopen.

Voor de gegadigden naar woonruimte is het belangrijk, dat de onvermijdelijke stijging van de huren voor een deel van de voorraad oude woningen een sterke prikkel is om een einde te maken aan de toestand, waarin veel woonruimte — zelfs in de gebieden met de grootste schaarste — ongebruikt staat. Aan de hand van de gegevens van de laatste woningtelling laat zich berekenen dat thans in meer dan 10 pCt. van het aantal woningen drie of meer vertrekken ongebruikt staan in verhouding tot de norm van één kamer per gezinslid. Om financiële redenen zullen zeker enkele tienduizenden alleenstaanden die thans een woning met vijf of meer vertrekken bezet houden, hetzij belangstelling gaan tonen voor een drie- of vierkamerwoning, danwel een dergelijke ruime woning op basis van vrijwilligheid met een andere alleenstaande of met een echtpaar gaan delen. Dergelijke inwoningen kwamen ook vóór de oorlog op grote schaal voor toen er in vele plaatsen een overschot aan zgn. middenstandswoningen was. De voorraad geheel leeg komende woningen zal langs deze weg zeker verdubbelen.

Welke woningen zullen na het opschikken en vele verhuizingen leeg komen te staan? Bij de huidige welvaart zullen dit m.i. in hoofdzaak de krotwoningen zijn. De verwachting van Prof. Sandee, dat de krotwoningen het meest in prijs zullen stijgen, lijkt mij dan ook volkomen ongemotiveerd. Vóór de oorlog lagen de huurprijzen van krotwoningen doorgaans op 20 tot 30 pCt. van het peil van nieuwe woningwetwoningen. Dit was meestal nauwelijks voldoende voor de betaling van de vaste lasten en het allernoodzakelijkste onderhoud, dat moest geschieden om ingrijpen van de overheid te voorkomen.

De positie van de woningzoekenden met de laagste inkomens zal mede afhangen van het beleid dat gemeenten en woningbouwverenigingen zullen gaan voeren. Zolang vaststaat, dat dit woningbezit beneden de kostprijshuur wordt aangeboden, zal een waarlijk sociaal beleid meebrengen, dat personen met een inkomen dat ligt boven de zgn. welstandsgrens uit de goedkope woningen worden geweerd c.q. verwijderd ten einde plaats te maken voor degenen die een lager inkomen hebben. Toch zal er altijd ook belangstelling blijven voor de minderwaardige woning, bijv. door personen die afzien van een overheidswoning omdat zij daarin geen kippen, konijnen of duiven mogen houden. Daarover behoeft men zich geen zorgen te maken. Uiteraard zal dit niet mogen leiden tot verslapping van de aandacht voor het zoveel mogelijk opruimen van slechte woningen.

Het is niet te voorkomen, dat ook andere dan kostprijsfactoren een rol zullen gaan spelen bij de huurprijsvorming. Voor aantrekkelijk gelegen woningen zal men bereid zijn

(I. M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

meer huur te betalen dan voor ongunstig gelegen woningen. De aanwezigheid van uitzicht, groenvoorziening, afstand naar het centrum of station hebben vóór de oorlog een belangrijke rol gespeeld. Hetzelfde geldt voor de soort woningen. Eengezinshuizen zullen in vele plaatsen agio gaan doen ten opzichte van minderwaardige etagewoningen. Gemeenten en woningbouwverenigingen zullen ook in dit opzicht enige vrijheid moeten krijgen om tot huur-aanpassing over te gaan.

Liberalisatie betekent het aanvaarden van belangrijke veranderingen, welke nodig zijn om de huidige irrationele woonkostenverschillen te laten verdwijnen. Er ontstaat dan een natuurlijke orde met een billijker verdeling van de maatschappelijke lasten in de plaats van de huidige wanorde, waarin de redelijkheid op dit terrein soms ver te zoeken is.

Het noorden van het land zal het eerst van de omkeer in het beleid kunnen profiteren: de verlossing van de wanorde komt nader. Met het oog op een evenwichtige

**VERGADEREN - CONFEREREN
STAFBESPREKINGEN**

- IN HET CENTRUM VAN HET LAND
- IN EEN VOLKOMEN RUSTIGE OMGEVING
- ZALEN VOOR 10-20-50-100-200 PERSONEN



GEEN PARKEERPROBLEEM

HOTEL DE WAGENINGE BERG

Rôtisserie Belmonte - Indisch restaurant - Bar

(I. M.)

verdeling van de woon- en werkgelegenheid in ons land, zou het van groot belang zijn ook in de gebieden waarin nu verondersteld wordt nog schaarste te heersen tot enige liberalisatie te komen. Het ligt voor de hand, dat hieruit prijsstijgingen zullen voortvloeien, die het oosten van het land tot relatief gunstiger vestigingsplaats zullen maken. Het zou struisvogelpolitiek zijn deze ontwikkeling welke onvermijdelijk is thans nog niet te willen zien.

Utrecht.

C. P. A. BAKKER.

Boekbesprekingen

Drs. J. W. Vet: Economisch calculeren.
AGON/Elsevier, Amsterdam/Brussel
1965, 215 blz., f. 7,90.

DIT geschrift wil een gids zijn voor al degenen die „rondlopen in een economische dwaaltuin, niet wetend of de weg die zij insloegen wel de juiste is, of de opvatting die zij huldigen nog wel actueel is, of de calculatiewijze die zij toepassen wel de optimale methode vormt”. Met deze niet geringe pretentie richt het zich tot de praktijkman die met de vraagstukken van het economisch calculeren te maken heeft, alsmede — en niet in de laatste plaats — tot studenten en studerende in de algemene en de bedrijfs-economie.

Onder economisch calculeren wordt door Vet niet verstaan het hanteren van rekentechnieken, maar „veeleer het toepassen van een bepaalde denkwijze”. In zijn beschouwingen over dit „economisch denken” wil de schrijver onder andere aantonen, dat de verschillen tussen de algemeen-economische en de bedrijfseconomische theorieën veel minder groot zijn dan veelal wordt vermoed; mogen zij soms voortkomen uit wanbegrip, meestal berusten ze — aldus Vet — op een verschil in uitgangspunt of probleemstelling. Naar het ons voorkomt was het aantonen hiervan wel het voornaamste oogmerk van de ire-

nisch gezinde auteur. Het noodzaakte hem meer dan eens tot theoretische uitweidingen, waardoor aan de strakke lijn van zijn betoog afbreuk wordt gedaan. Gezien de lezerskring waartoe hij zich richt is dit stellig een nadeel te noemen. Daar staat tegenover dat de gekozen opzet de schrijver in staat stelde tot een zo uitgebreide confrontatie van algemeen-economische en bedrijfseconomische theorieën, dat een werk is ontstaan dat onzes inziens enige bijzondere aandacht verdient. In literatuur en onderwijs worden immers de algemene en de bedrijfseconomie in ons land meestal nog naast elkaar behandeld, zonder dat voldoende getracht wordt tot een integratie van deze beide vakgebieden te komen. De vele hierdoor veroorzaakte misverstanden en verwarringen vormen de prijs die voor deze gespletenheid moet worden betaald. Daarom is elk geschrift dat tot deze nog steeds urgente integratie een bijdrage kan leveren van harte welkom te heten. De uitspraak van Thierry, dat aan economen die met het ene been in de algemene economie en met het andere in de bedrijfseconomie staan, een dringende behoefte bestaat¹⁾, heeft nog weinig of niets van haar betekenis verloren.

¹⁾ H. Thierry, *Algemene economie en bedrijfseconomie*, Arnhem 1955, blz. 35.

NA een inleidend gedeelte over de criteria van het economisch calculeren en een beschouwing over het winstvraagstuk volgt een aantal hoofdstukken over de kostenberekening, de opbrengstcalculatie en de rol van deze beide voor de opstelling van het ondernemingsplan voor de korte periode. Besloten wordt met een beknopte behandeling van de vraagstukken van investeren en afschrijven.

Hierbij vergelijkt de schrijver steeds zoveel mogelijk de bedrijfseconomische behandeling met hetgeen in de algemene economie terzake is ontwikkeld en tracht hij tot een synthese van de verschillende opvattingen te komen. Een goed voorbeeld hiervan is zijn uiteenzetting over het toerekeningsvraagstuk (blz. 42 e.v. en blz. 166), waarin hij de controversie hierover tussen de theorie der Amsterdamse school en de (klasieke) grensproductiviteitstheorie toeschrijft aan een verschil in de veronderstellingen waarvan deze theorieën uitgingen (starre combinaties versus substitueerbaarheid van de produktiefactoren).

Bij de behandeling van de opstelling van het ondernemingsplan voor de korte periode wijdt de schrijver uitvoerig aandacht aan de afzetzijde van dit probleem, een zijde die naar hij terecht opmerkt door de Amsterdamse

(I. M.)



**staalconstructies
metalene ramen en deuren**

school bij haar analyse is verwaarloosd. Hij spreekt in dit verband van een „merkwaardige zwakheid” in deze analyse. Ten aanzien van de (ongefundeerde) kritiek van de vervangingswaardetheoretici op de marginale analyse — als zou deze laatste het gelijk worden van prijs en marginale kosten impliceren — merkt de schrijver op dat de bedrijfseconomie hier toch wel de hand in eigen boezem dient te steken „en de gemaakte fouten op de juiste wijze naar de bron (dient) te verbijzonderen” (blz. 150).

KAN men op grond van het hier vóór opgemerkte naar onze mening alle waardering hebben voor de wijze waarop Vet zijn onderwerp benadert, bepaalde onderdelen van zijn betoog geven onzes inziens toch wel aanleiding tot een aantal kritische kanttekeningen. Wij maken er bij deze gelegenheid enkele.

Zo stelt hij vele malen „de” bedrijfseconomische opvatting over een bepaald vraagstuk tegenover de algemeen-economische, terwijl hij in feite voor wat de eerstgenoemde betreft slechts het oog heeft op een bepaald leerstuk van de Amsterdamse vervangingswaardeleer en dat dan nog meer dan eens in de versie die Kleerekoper daarvan geeft. Is dit voor deze auteur en ook voor de leer die hij representeert wel wat te veel eer, anderzijds doet Vet de vervangingswaardetheorie ook wel eens tekort, bijv. wanneer hij haar — althans de door haar voorgestane integrale kostenbeschouwing — in de mond legt, dat de produktie van een goed moet worden gestaakt zodra de verkoopprijs ervan beneden de integrale kostprijs ligt (blz. 177). Zo bont maken de integralisten het nu ook weer niet.

Ook de algemene economie wordt door Vet wel eens in een kwader daglicht gesteld dan zij verdient. Ondanks de aandacht die de prijstheoretici sinds jaren aan de „multiproduct firm” schenken, verwijt Vet haar nog dat zij ervan uitgaat dat er per bedrijf maar één produkt wordt voortgebracht (blz. 146). Ook de betekenis van zijn opmerking dat de algemene economie niet toekomt aan een goede analyse van de (bijv. door seizoensinvloeden) wisselende capaciteitsbenutting, ontgaat ons (blz. 198 e.v.). Hoe rijmt Vet zijn waardering voor het herverdelen van de constante kosten zodra een „incidentele” afzet „normaal” geworden is (zoals „de” bedrijfseconomien zouden voorstaan), met zijn eerder ten aanzien van de prijsbepaling ingenomen marginalistische standpunt?

E.-S.B. 20-7-1966



Beleggen in goud

GOLDMINES

Een bloemlezing uit de Zuidafrikaanse goudmijnen. Vraagt inlichtingen of toezending van documentatiemateriaal bij de beheerder Algemene Bank Nederland.

(I. M.)

Ten besluite van deze enkele kritische kanttekeningen zij nog opgemerkt dat Vet terecht ook een bespreking wijdt aan de „Direct costing”-methode en de mogelijk daarop aansluitende lineaire programmering. Het is echter niet juist dat aan het verband tussen deze beide methoden in onze literatuur geen aandacht zou zijn geschonken (blz. 170)²⁾. Dit verband is o.i. ook minder dwingend dan Vet het doet voorkomen; de voor de lineaire programmering vereiste gegevens omtrent de variabele kosten

²⁾ Zie bijv. S. Schaap, Enige aspecten van een planningprobleem, artikel in *Cost en Baet*, Leiden 1963, blz. 80.

per produkt kunnen immers veelal ook zonder toepassing van „Direct costing” wel op redelijk nauwkeurige wijze worden verkregen.

ONDANKS deze onvolkomenheden zouden wij het hier besproken werk van Vet aan de enigszins gevorderde lezer gaarne ter kennisneming willen aanbevelen, in het bijzonder aan de velen die geheel of ten dele zijn opgevoed bij de Amsterdamse vervangingswaardeleer. De ervaren doctent die Vet zich in zijn geschrift toont zal hun inzicht in het economisch calculeren stellig kunnen verdiepen.

Zeist.

R. SLOT.

Frits Baade: De wedloop naar het jaar 2000. Koninklijke Uitgeverij Erven J. J. Tijl N.V., Zwolle 1964, 235 blz., f. 7,90.

DIT is een populair-wetenschappelijk boekje van de bekende Duitse landbouweconoom, Prof. Baade. Het geeft een beeld van de mogelijke ontwikkeling van enkele economische sectoren in de periode 1960-2000, waarbij de vergelijking tussen Oost en West gepresenteerd wordt in de vorm van een wedloop tussen deze twee economische en politieke machtsblokken. Het derde „blok”, het Zuiden, ofwel de ontwikkelingslanden, komt ook ter sprake, maar in de wedloop naar het jaar 2000 is het Zuiden op alle terreinen vrijwel kansloos — behalve natuurlijk op het gebied van de bevolkingstoename. Achtereenvolgens stelt Baade aan de orde de bevolkingsvermeerdering, de voedingsmiddelenproduktie, de hulpverlening aan het Zuiden, de ontwikkeling van de beroepsbevolking binnen en buiten de landbouwsector, de energieproduktie, de staalproduktie en het onderwijs. De grootste aandacht krijgen de voedsel-

produktie (61 blz.) en de energie (59 blz.); het blijkt dat de schrijver in deze hoofdstukken een populaire samenvatting geeft van wat hij reeds eerder in meer omvangrijke studies over deze onderwerpen heeft gezegd.

De laatste drie hoofdstukjes zijn nog minder „wetenschappelijk” van aard dan de voorafgaande sectorsgewijze behandeling; de titels van deze hoofdstukken zijn: Bewapeningswedloop zou waanzin zijn — Zal de mensheid het jaar 2000 beleven? — De grote tijd van

(I. M.)

spaar veilig en vertrouwd
met een Spaardeposito,
4½-5% rente (resp. 6 mnd. en
1 jaar opzegging)

**Algemene
Bank Nederland**
(Nederlandsche Handel-Maatschappij
— De Twentsche Bank)

755

het Christendom. Van de inhoud van deze hoofdstukken, en van de strekking van het boek in het algemeen, kan men zich een beeld vormen als men weet wat Prof. Baade voorstaat: pacifistisch Christendom (er kan alleen dan een „grote tijd” van het Christendom komen indien het onvoorwaardelijk voor het pacifisme kiest), democratisch socialisme, een vreedzaam samenleven van Oost en West (en Zuid), en een gecontroleerde totale ontwapening.

Hier volgen een paar citaten uit de laatste hoofdstukken:

„De aarde is helemaal niet overvol van mensen. Voor de 6,5 miljard mensen die in het jaar 2000 op onze aarde zullen leven, kunnen we, zoals we hebben gezien, „spelenderwijs” het voedsel produceren als we de kracht van de volken op de gemeenschappelijke strijd tegen de honger concentreren. We hoeven daarbij van de voedselreserves der aarde maar een klein deel te gebruiken” (blz. 221).

„Er bestaat een doodsvijand voor ieder van ons en voor onze kinderen die ons leven bedreigt. Maar die doodsvijand zit niet aan de andere kant van de grens, maar in onze geest en in ons hart” (blz. 220; de schrijver bedoelt de waanidee dat wij ons voedsel en onze welvaart op andere mensen en volkeren zouden moeten veroveren. H.L.).

„We moeten ernstig over de mogelijkheid nadenken dat de planeet Aarde niet het enige bewoonde hemellichaam is en niet het enige dat de ruimtevaart beoefent, maar dat er buiten ons zonnestelsel op voor ons onbekende planeten ook denkende wezens zijn en nog wel zo dat ze ons met onze aardontwikkeling ver vooruit zijn” (blz. 221).

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat Prof. Baade niet aarzelt om de grenzen van zijn vakgebied ver (te ver?) te overschrijden. Tot op zekere hoogte komt dit de aantrekkelijkheid van het boekje ten goede; anderzijds leidt het er toe dat men als lezer onwillekeurig meer overtuigd raakt van de goede bedoelingen van de schrijver dan van diens wetenschappelijke voorzichtigheid en bescheidenheid. Dit laatste komt waarschijnlijk ook voort uit een zeker gebrek aan nuancering in Baade's betoog; de dingen zijn „volkomen duidelijk”, „volkomen dwaas” (blz.

WARMTE	TECHNIEK
BEUKERS	SCHIEDAM

(I.M.)

102), of ook „volkomen waarschijnlijk” (blz. 158). Hier en daar kan de schrijver het niet nalaten om te poseren als de man die het allemaal al lang wist (in 1926, blz. 37; in 1932, blz. 117), wat overigens aan de verdienste van het weten niets afdoet.

Het boekje werd geschreven in 1961, en enkele gegevens zijn daarom verouderd. De bevolkingsgroei in India bijv. ligt niet op een niveau van 1,2 pCt. per jaar (zoals we eerst meenden), maar op het dubbele van dit cijfer. De vergelijking van de Amerikaanse ontwikkelingshulp met die van het Oostblok (blz. 103, 112, 113) is mis-

leidend, daar de Oostblokcijfers kennelijk betrekking hebben op toezeggingen en niet op uitbetalingen; het is bekend dat de uitbetalingen rond \$ 600 mln. bedroegen tegenover \$ 1.600 mln. toezeggingen (over 1955-1958; er zijn thans uiteraard meer recente gegevens). De vertaling in het Nederlands is goed, afgezien van enkele incidentele germanismen (blz. 222: geheimnisvolle). Dat de recensent het boekje met gemengde gevoelens op de boekenmarkt begroet, zal na hetgeen gezegd werd niet verwonderlijk zijn; de balans slaat echter nog net door naar de positieve kant.

Papendrecht.

H. LINNEMANN.

H. L. van der Laan: The Sierra Leone Diamonds. An economic study covering the years 1952-1961, Published on behalf of Fourah Bay College, the University College of Sierra Leone, by the Oxford University Press, Londen. 1965, 234 blz., 25 sh.

IT has been the fate of all gold and „diamond rushes that only incomplete reports have been preserved. The absurd, colourful and humorous incidents are remembered, the others are forgotten”. Aldus de schrijver van deze monografie, -alumnus van de N.E.H. en sinds 1959 lector in de economie aan het University College van Sierra Leone.

De periode welke zijn boek omvat, begint in 1952, het jaar waarin de „diamond rush” in dit Westafrikaanse gebied begon en eindigt met het jaar van de onafhankelijkheid (1961). In tegenstelling tot soortgelijke activiteiten in Californië, Australië, Zuid-Afrika en Alaska, waar in hoofdzaak Europese delvers in dunbevolkte ge-

bieden opereerden, hadden de „rushes” in Sierra Leone en naburige landen een Afrikaans karakter. Hierbij werd op grote schaal inbreuk gemaakt op de door de Sierra Leone Selection Trust (hoofdkantoor te Londen) verworven mijnrechten.

Na een historische inleiding behandelt de auteur achtereenvolgens de mijnbouw, de afzet van diamanten en de betekenis van de diamantnijverheid voor de economie van Sierra Leone. Een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd aan de smokkelhandel in diamanten, die in het tijdvak 1956-1960 jaarlijks miljoenen ponden bedroeg.

Een twaalfstal foto's verlicht deze grondige studie.

's-Gravenhage.

Drs. J. D. VISSER.

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Geld- en kapitaalmarkt

Geldmarkt

BIJ vergelijking van de weekstaat van De Nederlandsche Bank van 4 juli met die van 11 juli blijkt, dat het tegoed van de banken zich handhaafde op f. 70 mln. Enerzijds werd de liquiditeit van het bankwezen o.m. verruimd door het terugvloeiën van bankbiljetten en de verkoop van dollars — tot een bedrag van ongeveer f. 70 mln. — aan de Centrale Bank doch anderzijds werkten o.m. omvangrijke belastingbetalingen — het tegoed van het Rijk steeg van f. 247 mln. tot f. 344 mln. — in tegen-gestelde richting.

Het eerderevermelde tegoed van het bankwezen van f. 70 mln. lag aanzienlijk beneden het renteloze deposito ten bedrage van f. 158 mln., dat van 15 juni t/m 14 juli gemiddeld diende te worden aangehouden. De banken behoefden zich daarover geen zorgen te maken omdat zij in het begin van deze periode, toen hun tegoed belangrijk groter was, een ruime reserve hadden opgebouwd.

De Nederlandsche Bank heeft intussen medegedeeld dat het renteloze deposito van 15 juli t/m 14 augustus is vastgesteld op f. 212 mln. Er zij op gewezen, dat deze vrij belangrijke verhoging geen verband houdt met de onlangs afgekondigde verzwaring van de kredietrestrictie. Enige invloed hiervan zal op zijn vroegst tot uiting komen in het compenserende deposito, dat gedurende de periode 15 september t/m 14 oktober zal moeten worden aangehouden.

De Agent van het Ministerie van Financiën staakte op 13 juli jl. de afgifte van driemaands schatkistpromessen en verhoogde de rente op driejaars schatkistbiljetten van $5\frac{1}{2}$ pCt. tot $5\frac{3}{4}$ pCt. en die op vijfjaarspapier van $5\frac{1}{4}$ pCt. tot $6\frac{1}{16}$ pCt.

Kapitaalmarkt

AAN de lichte tendentie tot daling van de kapitaalmarktrente kwam een einde. Het rendement op langlopende staatsleningen, dat op 10 juni jl. een hoogtepunt bereikte van 6,70 pCt, en sindsdien gedaald was tot 6,45 pCt. per 8 juli, is namelijk weer gestegen en wel tot 6,48 pCt. per 15 juli.

Zoals de kaarten thans liggen, komt het onwaarschijnlijk voor dat zich op de kapitaalmarkt op korte termijn een wezenlijke ontspanning zal voordoen. De potentiële vraag naar langlopende financieringsmiddelen van het Rijk, de Bank voor Nederlandsche Gemeenten en het bedrijfsleven is, naar men mag aannemen, zo omvangrijk dat van iedere (tijdelijke) verruiming terstond een dankbaar gebruik zal worden gemaakt. Onder die omstandigheden mag op een vermindering van de spanning vooralsnog niet worden gerekend. Met betrekking tot de behoefte aan kapitaalmarkt middelen van het Rijk zou men de volgende becijfering kunnen maken.

Blijkens de Miljoenennota 1966 werd het beroep van

het Rijk op de openbare kapitaalmarkt in 1965 en 1966 in totaal geraamd op f. 750 mln. Deze schatting moest vrij spoedig worden verhoogd tot f. 800 mln., omdat — kort gezegd — de voorgestelde belastingverhoging voor de Tweede Kamer niet volledig aanvaardbaar was. Sindsdien is het verloop als volgt geweest:

Geraamd beroep op de open kapitaalmarkt ...	f. 800 mln.	
Stijging rijksuitgaven met rond	f. 900 mln.	
		f. 1.700 mln.
Meevallende belastingopbrengst	f. 150 mln.	
Verlaging uitgaven ca.....	f. 160 mln.	f. 310 mln.
		f. 1.390 mln.
Reeds geplaatste staatsleningen		f. 390 mln.
		f. 1.000 mln.

Er moet op worden gewezen, dat bovenstaande becijfering verschillende onzekere elementen bevat. Zo is er bij deze berekening van uitgegaan, dat de wijziging in het begrotingsbeeld zal resulteren in een gelijke verandering in het te financieren kastekort, hetgeen niet het geval behoort te zijn.

Belangrijk is, dat, zoals de Minister van Financiën bij de behandeling van de nota over de loon- en prijspolitiek in de Tweede Kamer mededeelde, tegen het eind van het jaar veelal blijkt, dat de uitgaven beneden de (herziene) raming zijn gebleven. In een recent dienstjaar, aldus de Minister van Financiën, beliep deze meevaller f. 350 mln.

Hoe dan ook, men mag toch wel stellen, dat het Rijk in het resterende gedeelte van 1966 zo mogelijk een belangrijk beroep op de openbare kapitaalmarkt zal doen ter neutrale financiering van het budgettaire kastekort.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1965	H. & L. 1966	8 juli 1966	15 juli 1966
Algemeen	343	361 — 295	305	297
Internationale concerns	477	513 — 402	423	406
Industrie	313	322 — 274	280	278
Scheepvaart	136	140 — 114	117	114
Banken en verzekering	180	187 — 146	148	150
Handel enz.	163	167 — 145	147	145

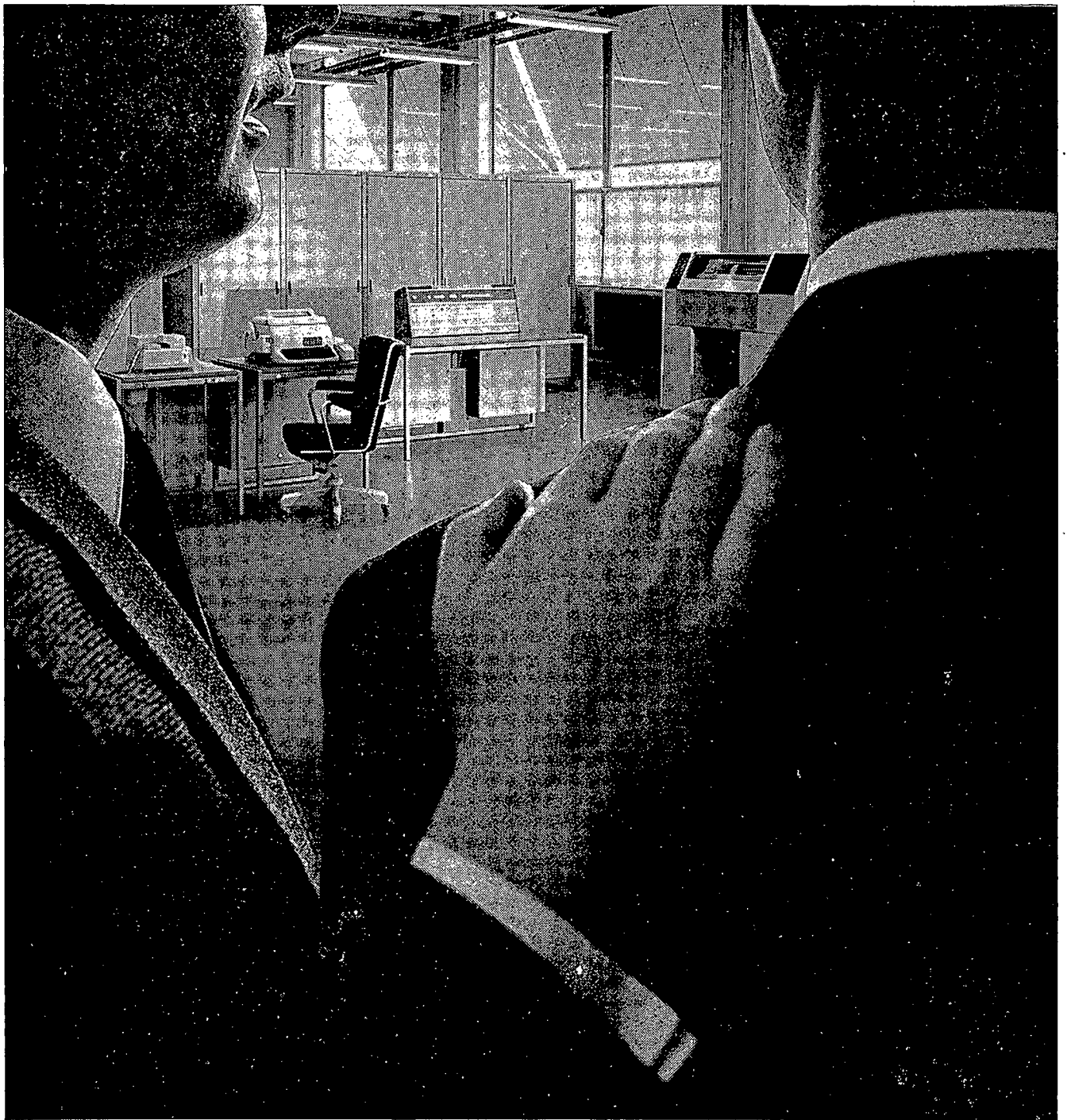
Bron: A.N.P. - C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).			
Philips	f. 112,50		f. 105,40 f. 103,00
Unilever, cert.	f. 114		f. 92,80 f. 88,00
Kon. Petroleum	f. 147,60		f. 144 f. 136,80
A.K.U.	389		340½ 335½
K.L.M.	f. 268		f. 465 f. 517
Hoogovens, n.r.c.	440		344 331
E.M.S.	190		176 167
Kon. Zout-Ketjen	765½		518 525
Zwanenberg-Organon	f. 171		f. 169,80 f. 169,80
Robeco	f. 222		f. 202 f. 202
New York.			
Dow Jones Industrials	964		894 889
Rentestand.			
Langlopende staatsobligaties b)	5,98		6,45 6,48
Aandelen: internationalen b) ..	4,0		.
lokale b)	4,2		.
Disconto driemaands schatkist- papier	4½		5 5

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

A. WOUDHUIZEN.

Adverteren kost geld, niet adverteren kost veel meer geld



EL
ELECTROLOGICA

Ja, zó een heeft U nodig

Zo'n machtige elektronische reken- en administratiemachine EL X8 of een kleiner type uit de befaamde serie EL X2, EL X4 en EL X8.

Beslissend voor de keuze zijn het op te lossen probleem en de hoeveelheid te verrichten werk. Maar voor elk concreet geval is de juiste computer in deze compatibele serie te vinden. Dat hij met toenemende behoeften mee kan groeien, spreekt van zelf. Als het maar een van de in binnen- en buitenland vermaarde Electrologica-computers is.

ELECTROLOGICA, STADHOUDERSPLANTSOEN 214, POSTBUS 207, DEN HAAG, TELEFOON 51 46 41